

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Białystok, dnia 29 listopada 2022 r.

Poz. 5338

UCHWAŁA NR XLI/380/22 RADY MIEJSKIEJ W CZARNEJ BIAŁOSTOCKIEJ

z dnia 24 listopada 2022 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Białostocka na lata 2022-2025”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r. poz. 559, poz. 583, poz. 1005, poz. 1079 i poz. 1561) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czarna Białostocka na lata 2022-2025”, zaopiniowany pozytywnie przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Czarnej Białostockiej.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodniczący Rady
Urszula Taudul

Załącznik do uchwały Nr XLI/380/22
Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej
z dnia 24 listopada 2022 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY CZARNA BIAŁOSTOCKA
NA LATA 2022-2025**

CZARNA BIAŁOSTOCKA 2022

SPIS TREŚCI**str.**

Wstęp	4
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy	4
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	7
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	7
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	8
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego	13
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	13
5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030	13
5.1.2. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030	14
5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	14
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa	15
5.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego	15
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego	16
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	19
6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków	19
6.2. Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków	19
6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	21
6.4. Zabytki archeologiczne	21
7. Dziedzictwo niematerialne.....	26
8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego	28
8.1. Uwarunkowania wynikające ze <i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy</i>	28
8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy.....	29
8.3. Uwarunkowania wynikające z <i>Programu rewitalizacji dla gminy Czarna Białostocka</i>	31
9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy.....	31
10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie.....	33
11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	34
11.1. Gminna ewidencja zabytków.....	34
11.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków.....	35
11.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego	36
11.4. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać dla tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych, organizacji festynów itp.	36
11.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	39
12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	40
13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami	40
14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	41

WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów. Dziedzictwo kulturowe jest narodowym dobrem i stanowić winno istotny fragment działalności społeczeństwa obywatelskiego. Jako dzieło człowieka ma charakter uniwersalny lub lokalny. W jednym i drugim przypadku jest predysponowane do odegrania zasadniczej roli w polityce regionalnej państwa oraz działalności samorządowych regionów i subregionów. Muszą one uznać potrzebę ochrony historycznych wartości regionów oraz pielęgnowanie tradycji lokalnych za podstawowy warunek tożsamości społecznej. Dziedzictwo bowiem tworzy i rozwija poczucie narodowej tożsamości i bezpośredniego związku człowieka z krajem, regionem, miejscowością. Dziedzictwo kulturowe jest podstawowym warunkiem trwania społeczności lokalnych, a zarazem stanowi atrakcyjny produkt rynkowy i czynnik rozwoju gospodarczego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna oraz wolny rynek gospodarczy stwarzają poważne niebezpieczeństwo dla wszystkich składników dziedzictwa kulturowego. Zatem konieczne jest znalezienie kompromisu pomiędzy kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii, mając na uwadze, że mieszkańcy gminy są spadkobiercami i depozytariuszami ukształtowanego w długim procesie historycznym dorobku kulturowego poprzednich pokoleń. Należy więc pamiętać, że dziedzictwo kulturowe podlega ochronie i powinno być obejmowane jak najszerszymi formami zabezpieczeń, gdyż właśnie w oparciu o elementy własnego dziedzictwa jednostka identyfikuje się z daną społecznością, jej wartościami i celami, może aktywnie się w niej rozwijać. Wobec tego niezwykle ważne jest rozumienie dziedzictwa i traktowanie dziedzictwa jako wartości nadrzędnej, ponadczasowej, niezależnej od tego, kto był jej twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Ochronę zabytków definiuje się jako ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom: trwania *dum mundus durat* (jak długo będzie istniał świat); uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej; wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka. Zabytki są bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy Czarna Białostocka związana jest z jego interpretacją oraz efektywnym zarządzaniem jego zasobami zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo bowiem, jako wspólne dobro i czynnik prorozwojowy, ma służyć współczesnym i przyszłym pokoleniom. Konstytucyjny obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego spoczywa na administracji państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Dziedzictwo kulturowe gminy jest jej wartością, która zauważona i odpowiednio wyeksponowana w strategiach i planach, może zostać wykorzystana w procesach rozwoju regionalnego.

Program opieki nad zabytkami gminy Czarna Białostocka na lata 2022-2025 jest programem dotyczącym realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego gminy, określa jego zasoby i podstawowe kierunki działań dla zachowania i poprawy jego stanu zachowania oraz wskazuje prawne uwarunkowania jego ochrony, służąc także szeroko pojętej współpracy między poszczególnymi podmiotami odpowiedzialnymi za obiekty zabytkowe.

Niniejszy dokument jest aktualizacją *Programu opieki nad zabytkami gminy Czarna Białostocka na lata 2017-2020* przyjętego Uchwałą Nr XXX/201/17 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 28 marca 2017 r.

DZIAŁ I.

Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Czarna Białostocka, do czasów otrzymania w 1962 r. praw miejskich znana jako Czarna Wieś, administracyjnie należy do województwa podlaskiego. Położona jest w jego środkowo wschodniej części, na Wysoczyźnie Białostockiej. Zaliczana jest do aglomeracji białostockiej. Posiada status gminy

miejsko-wiejskiej i stanowi jedną z piętnastu gmin tworzących powiat białostocki, zajmując 6,9% jego powierzchni. Siedzibą władz samorządowych gminy jest jej największy ośrodek osadniczy z niespełna 9.300 mieszkańcami, malowniczo usytuowane miasto Czarna Białostocka, otoczone lasami Puszczy Knyszyńskiej, położone przy dogodnych szlakach komunikacyjnych – linii kolejowej Warszawa – Grodno i drodze krajowej nr 19, w odległości ok. 20 km na północ od Białegostoku, stolicy powiatu i województwa. W latach 1975-1998 gmina administracyjnie należała do ówczesnego województwa białostockiego.

Obszar gminy zajmuje 206,4 km², w tym miasto 14,28 km². Użytki rolne zajmują ok. 19% jej powierzchni, a 76,5% tereny leśne stanowiące fragment Puszczy Knyszyńskiej, które objęte są różnymi formami ochrony prawnej m.in. w ramach *Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej im. Prof. Witolda Sławińskiego* wraz z *Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Ostoja Knyszyńska i Obszarem Specjalnej Ochrony Ptaków Puszcza Knyszyńska*, które jako miejsca koncentracji wysokich walorów przyrodniczo-krajobrazowych o różnych ekosystemach zostały włączone do sieci NATURA 2000.

Gmina zamieszkiwana jest przez 11.154 mieszkańców (dane GUS za 2021 r.), co stanowi 7,6% ludności powiatu. Gęstość zaludnienia wynosi 56 os./km². Strukturę osadniczą tworzą: miasto i 17 sołectw: Brzozówka Koronna, Brzozówka Ziemiańska, Czarna Wieś Kościelna, Jezierzysk, Karczmisko, Klimki, Kosmaty Borek, Łapczyn, Machnacz, Niemczyn, Ogóły, Oleszkowo, Ruda Rzecza, Wólka Ratowiecka, Zamczysk, Zdroje, Żłota Wieś, obejmujących 26 miejscowości.

Gmina sąsiaduje z gminami należącymi administracyjnie do trzech powiatów:

- od północy z gminą Janów z powiatu sokólskiego,
- od wschodu z gminą Sokółka z powiatu sokólskiego i gminą Supraśl z powiatu białostockiego,
- od południa z gminą Wasilków i Dobrzyniewo Duże z powiatu białostockiego,
- od zachodu z gminami Knyszyn i Jasionówka z powiatu monieckiego,
- od północnego zachodu z gminą Korycin z powiatu sokólskiego.

Jednostki osadnicze gminy łączy sieć dróg gminnych o łącznej długości ok. 50 km i dróg powiatowych o długości ok. 35 km. Przez tereny gminy przebiegają również dwa odcinki dróg krajowych szybkiego ruchu: 6. km odcinek DK nr 19 relacji Lublin – Białystok - Suwałki - Granica Państwa z Litwą oraz 13. km odcinek drogi nr 18 Warszawa - Białystok - Kuźnica Białostocka – Granica Państwa z Białorusią, a także wiedzie zelektryfikowana linia kolejowa nr 6 Warszawa – Białystok - Czarna Białostocka - Sokółka, z rozgałęzieniem do Kuźnicy Białostockiej i Suwałk, stanowiąca fragment historycznej trasy Warszawa – Sankt Petersburg.

Według regionalizacji fizycznogeograficznej Polski prof. Jerzego Kondrackiego, gmina położona jest w granicach makroregionu Nizina Północnopolaska, w mezoregionie Wysoczyzna Białostocka. Rzeźba terenu została ukształtowana podczas zlodowacenia środkowopolskiego oraz holocenijskiego i jest lekko zróżnicowana, falista, ze średnią wysokością 191 m n.p.m., z przewagą powierzchni morenowych i sandrowych zajętych przez obszary leśne. Cały obszar gminy znajduje się w granicach dorzecza Wisły, na terenie zlewni jej prawego dopływu, rzeki Narew. Sieć rzeczną gminy tworzą m.in. rzeki Czarna, Jałówka, Brzozówka, Bartoszycha, Jurczycha, Czapielówka. Od wschodu granicę terenu gminy wyznacza rzeka Sokółka, prawy dopływ rzeki Supraśl, granicę południową - rzeka Supraśl, prawy dopływ Narwi. Gmina jest obszarem niezbyt zasobnym w surowce mineralne. Na jej terenie występują udokumentowane zasoby pospolitych surowców mineralnych: - złoża surowców ilastych w Czarnej Wsi Kościelnej, złoża kruszywa grubego w Wólce Ratowieckiej, złoża kruszywa naturalnego „Ponure” i „Łapczyn”; które nie są wskazane do eksploatacji z uwagi na ochronę terenów ich występowania.

Badania archeologiczne i pozyskane artefakty wskazują, iż w czasach prehistorycznych tereny gminy nie były miejscem zbyt intensywnego osadnictwa. Natomiast zlokalizowane we wsi Zamczysk wczesnośredniowieczne obronne grodzisko pierścieniowate wskazuje na istnienie na tym terenie, wcześniej kontrolowanym przez Jaćwingów, osadnictwa mazowieckiego. Zostało ono przerwane w wyniku XIII i XIV-wiecznych walk granicznych pomiędzy Jaćwingami, Prusami, Mazowszanami i Rusinami, a później pomiędzy Litwinami i Krzyżakami. Ostatecznie ziemie te przypadają Litwie. Spory graniczne pomiędzy książętami mazowieckimi i litewskimi doprowadziły do utworzenia w 1388 r. granicy polsko-litewskiej na rzece Czarnej. Na początku XVI w. ziemie Puszczy Knyszyńskiej nadano wojewodzie trockiemu Mikołajowi Radziwiłłowi. Następnie powróciły w ręce królewskie, jako puszczańskie tereny łowieckie.

Od utworzonych wówczas ostępów łownych: Pierekały, Machnacz, Niemczyn i Oleszkowo, przyjęły nazwę późniejsze wsie. Na mocy Unii Lubelskiej tereny Podlasia zostają w 1569 r. odłączone od Wielkiego Księstwa Litewskiego i włączone do Korony Królestwa Polskiego. W drugiej połowie XVIII w. osadzono wieś Czarną na prawie łowieckim, powstały również wsie Wólka Ratowiecka, Żłota Wieś i Klimki. W 1782 r. założono stację pocztową Buksztel, która rozwinęła się w dużą wieś przydrożną.

Po III rozbiorze Polski w 1795 r. wieś Czarna znalazła się w zaborze pruskim, w departamencie białostockim Nowych Prus Wschodnich, a administracja pruska zmieniła jej nazwę na Czarna Wieś. W 1807 r. tereny te znalazły się pod zaborem rosyjskim. W latach 1862-1864 powstały zabudowania kompleksu stacyjnego Czarna Wieś dla przebiegającej tutaj od 1862 r. magistrali Petersbursko – Warszawskiej. Rok ten przyjmuje się także za datę założenia późniejszego miasta. Ulokowanie kompleksu stacyjnego pomiędzy Czarną Wsią a Buksztelem doprowadziło w kolejnych latach do powstania osiedli: Wodokaczka i Zapieczek. W czasie I wojny światowej Niemcy wybudowali tutaj kilka tartaków, zaplecze techniczne i sieć torowisk leśnej kolejki wąskotorowej, którą wywożono z intensywnie eksploatowanej puszczy pozyskane drewno. Po zakończonej I wojnie światowej nastąpił pomyślny dla tych terenów okres rozwoju, który został przerwany wybuchem II wojny światowej. Wówczas ziemie te zostały zaanektowane przez dwóch okupantów, bowiem po napaści hitlerowskich Niemiec, w wyniku paktu Ribbentrop-Mołotow kolejnym ciosem było zajęcie 17 września tych terenów przez wojska radzieckie i włączenie do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Rządy władzy radzieckiej trwały niespełna dwa lata, ale zapisały się tragicznie w dziejach regionu. Mieszkańcy byli represjonowani, aresztowani, wywożeni na Syberię. 22 czerwca 1941 r. Niemcy zaatakowały ZSRR i w ciągu kilku dni wyparły wojska radzieckie z terenów obecnego województwa. Wówczas rozpoczęły się również złe rządy niemieckie, które odznaczały się bezwzględłą eksploatacją gospodarczą, terrorem wobec ludności oraz całkowitą eksterminacją Żydów. Dnia 27 czerwca 1941 r. lotnictwo niemieckie zbombardowało Czarną Wieś Kościelną.

Po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej w lipcu 1944 r. rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych w realiach 2 poł. XX w. i początku XXI w. Dnia 7 lipca 1962 r. Czarna Wieś otrzymała prawa miejskie wraz z nadaniem nowej nazwy - Czarna Białostocka. Obecnie podejmowane przez samorząd gminny działania podnoszą atrakcyjność gminy dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

Warto dodać, iż tereny gminy związane są z biografią znanych osób, np.:

- Czesław Gajda (ur. 2 maja 1936 r. w Czarnej Wsi, zm. 3 czerwca 2019 r. w Gdańsku) – artysta rzeźbiarz. Znany twórca bądź współtwórca wielu pomników m.in. pomnika Karola Szymanowskiego w Słupsku, Józefa Konrada Korzeniowskiego w Gdyni, Bohaterów Walk z Faszyzmem w Rumii, Józefa Piłsudskiego w Koninie, Pomnik Obrońców Wybrzeża na Westerplatte czy płaskorzeźby herbu Frankfurtu nad Menem na ratuszu w Römerberg.
- Ryszarda Racewicz (ur. 25 sierpnia 1945 r. w Czarnej Białostockiej, zm. 14 lutego 2008 r. w Warszawie) – śpiewaczka operowa, solistka Teatru Wielkiego w Łodzi i Warszawie, gdzie kreowała pierwszoplanowe partie operowe, zarówno z repertuaru mezzosopranu, jak też sopranu dramatycznego. Występowała w wielu krajach, dokonała też wielu nagrań radiowych i telewizyjnych w kraju i za granicą.
- Waldemar Karol Szpaliński (ur. 30 lipca 1929 r. w Czarnej Białostockiej, zm. 4 lipca 2013 r. w Łomży) – polityk, poseł na Sejm PRL VIII kadencji, mecenas kultury i sztuki na ziemi białostockiej w 2 poł. XX w.

O przeszłości i dawnych wydarzeniach historycznych tych ziem świadczą też liczne miejsca pamięci i pomniki, które wpisane są nie tylko w świadomość lokalnej społeczności, ale także w krajobraz kulturowy. Należą do nich m. in.:

- w Czarnej Białostockiej, w parku przy obecnym kościele, z inicjatywy Związku Rezerwistów Czarnej Wsi w 1934 roku postawiono obelisk z lotniczą symboliką „ku czci lotników kapitana Franciszka Żwirki i inżyniera Stanisława Wigury w rocznicę ich bohaterskiej śmierci”. W 1988 roku został odbudowany przez mieszkańców Czarnej Białostockiej;
- przy leśnej drodze z Czarnej Białostockiej w kierunku rezerwatu Taboły znajdują się: tablica drewniana z herbem powstańczym z 1863 r. i krótką historią koncentracji wojsk powstańczych w rejonie Budziska, po klęsce pod Waliłami oraz głaz z tablicą pamiątkową ku czci powstańców styczniowych 1863 r. stacjonujących na uroczysku Taboły w Puszczy Knyszyńskiej;

- w Czarnej Białostockiej, przy Placu Konstytucji 3 Maja, umieszczony jest obelisk z tablicą pamiątkową oraz orłem i stojącym obok krzyżem „W hołdzie Rodakom poległym w walkach za wolną i niepodległą Polskę”;
- również w mieście znajduje się grób nieznanego żołnierza Wileńskiego Okręgu AK, na którym umieszczona jest tablica pamiątkowa z krzyżem;
- przy siedzibie Nadleśnictwa Czarna Białostocka, w pniu drzewa umieszczono popiersie marszałka Józefa Piłsudskiego, a przy budynku „Starej Wyłuszcarni” eksponowany jest zabytkowy parowóz TX-1114 z 1918 r. – relikw leśnej kolejki wąskotorowej;
- przy drodze Czarna Wieś – Stary Szor, obok skrzyżowania duktów leśnych leśnictwa Wilcza Jama znajduje się mogiła wojenna. Na tablicy widnieje napis: "Mogiłka/Kpr. Stanisław Szczęsny Poległ W Obronie Ojczyzny W Wojnie Polsko-Bolszewickiej 26 VII 1920 R. Cześć Jego Pamięci".

Wykształcony na przestrzeni ostatnich wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, obrzędy, muzyka ludowa, gwara, legendy, postaci i zdarzenia historyczne - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

DZIAŁ II.

Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Czarna Białostocka na lata 2022-2025* jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

DZIAŁ III.

Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022, poz. 559 ze zm.).

Zgodnie z art. 7, ust. 1, pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

- a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16),
- b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),
- c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),
- d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust. 4),
- e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32 ust. 1 pkt 3 i ust. 2),
- f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33 ust. 1 i 2),
- g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71 ust. 1 i 2)
- h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81),
- i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust.1).
- j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87 ust. 5).

DZIAŁ IV.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, działami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, reliktnymi obiektami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;

- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r., poz. 559 ze zm.)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021, poz. 1973 ze zm.)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2021 r., poz. 1098 ze zm.)

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków - wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 503)

Zapisy ustawy określają, iż podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego należy uwzględnić obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustawa nakłada na samorządy obowiązek zawiadomienia konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studium i planów zagospodarowania przestrzennego, uwzględnienia wniosków konserwatorskich oraz uzgodnienia dokumentów.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1899)

Ustawa określa, w art. 13 ust. 4, iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50% (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. Nr z 2021 r., poz. 2351 ze zm.)

Art. 5. ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należytych stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30. ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30. ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39. ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67. ust. 1. 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2021 r., poz. 401 ze zm.)

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

DZIAŁ V.

Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

Rozdział 1.

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Oddział 1.

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem *Strategii* jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*”. Głównym celem dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. *Rozwój turystyki kulturowej* obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

- Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania.

W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

- Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równolegle – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny.

Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej* ma na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmie m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;
- 2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

Oddział 2.

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. Głównym celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Szczególny nacisk położono na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, gdyż decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony dziedzictwa kulturowego wymieniono:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary o znaczeniu przyrodniczym i kulturowym poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenów o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonej zabudowy.

Oddział 3.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 przyjęty został Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

W *Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* dokonano ewaluacji Krajowego Programu na lata 2014-2017. Sprawozdanie końcowe z oceny realizacji wybranych elementów Programu zostało zamieszczone na stronie internetowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pod adresem: www.kultura.gov.pl.

Na podstawie wyników ewaluacji i doświadczeń towarzyszących realizacji Programu na lata 2014-2017, przy przygotowywaniu Programu na lata 2019-2022 położono szczególny nacisk na zmiany w warstwie:

- 1) poprawy struktury zarządzania, monitoringu i ewaluacji Programu,
- 2) wyraźnego powiązania wskaźników realizacji Programu z konkretnymi zadaniami, zaplanowanymi jako elementy realizacji kierunków działania i celów szczegółowych.

W przyjętym dokumencie określony został cel główny, jakim jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Celowi głównemu przyporządkowano trzy cele szczegółowe oraz kierunki działania i zadania:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami:

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego:

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości:

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami:

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Rozdział 2.

Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

Oddział 1.

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030 przyjęta została przez Sejmik Województwa Podlaskiego Uchwałą Nr XVIII/213/2020 z dnia 27 kwietnia 2020 r.

Strategia określa misję rozwoju województwa, wyznacza cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa w perspektywie do roku 2030 oraz działania służące ich realizacji, co pozwoli na zwiększenie spójności społeczno-ekonomicznej i konkurencyjności regionu poprzez stworzenie warunków do pełniejszego wykorzystania jego potencjału.

Sformułowano misję Strategii Województwa Podlaskiego, która brzmi: *Ambitne Podlaskie* i wyraża w skrótovej formie wyjątkowość czy specyficzność planowanych działań oraz wartości i zasoby, na których mają się opierać.

Ambitne Podlaskie, w wymiarze społecznym, dąży do pozycji jednego z najatrakcyjniejszych pod względem jakości życia mieszkańców regionów w Polsce i w Europie na bazie unikalnych walorów środowiska, bogatego dziedzictwa kulturowego i wysokiej jakości usług publicznych oraz wysokiego poziomu kompetencji mieszkańców. W przedstawionej analizie SWOT do mocnych stron zaliczono bogate dziedzictwo kulturowe wynikające m.in. z wielonarodowego charakteru regionu oraz czyste, różnorodne i mało zmienione działalnością człowieka środowisko przyrodnicze.

Sformułowano trzy cele strategiczne:

- 1) Dynamiczna gospodarka;
- 2) Zasobni mieszkańcy;
- 3) Partnerski region.

Każdy z celów strategicznych zawiera w sobie cele operacyjne, które z kolei określają zarówno kluczowe kierunki działań jak i głównych interesariuszy. Cele operacyjne ukierunkowane są na wykorzystywanie potencjałów województwa i służą reakcji na określone wyzwania rozwojowe.

W celu operacyjnym lokalna przedsiębiorczość, kluczowym zagadnieniem jest tworzenie dogodnych warunków dla rozwoju firm, które swoją pozycję budują w oparciu o lokalne zasoby i potencjały, wśród których wymieniono m.in. unikatowe walory turystyczne o randze międzynarodowej i krajowej, umożliwiające rozwój wybranych form aktywności turystycznej. Głównym kierunkiem interwencji w tym zakresie jest wspieranie rozwoju turystyki w oparciu o m.in. walory przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe i lokalne produkty turystyczne.

W celu operacyjnym przestrzeń wysokiej jakości, wśród potencjałów wymieniono wysokiej jakości, czyste środowisko przyrodnicze i walory przyrodnicze stanowiące istotną przewagę województwa podlaskiego i determinujące jego charakter, a w głównych kierunkach działań ochronę zasobów kulturowych, przyrodniczych i wartości krajobrazowych.

Wyznaczenie celu operacyjnego dotyczącego kapitału społecznego służy podkreśleniu znaczenia umiejętności współpracy opartej na zaufaniu dla realizacji różnorodnych celów. Kapitał społeczny traktowany jest jako ważny czynnik rozwoju regionów. Ścieżkę do budowania kapitału społecznego tworzą działania ukierunkowane na kształtowanie postaw społecznych i obywatelskich oraz wspieranie dialogu społecznego. Województwo podlaskie będzie w tym celu wykorzystywać znaczny potencjał kulturowy regionu wynikający m.in. z jego wielonarodowego i wielokulturowego charakteru. Podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie więzi opartych na wspólnej tożsamości i umiejętności jej ciągłej, twórczej interpretacji. Integralnym elementem kapitału społecznego i jego specyfiką jest otwartość na inne wzorce kulturowe, umiejętność współdziałania osób reprezentujących różne wartości, tradycje, normy zachowań i sposoby życia. Wśród głównych kierunków interwencji wymieniono wzmacnianie tożsamości lokalnej, regionalnej i narodowej.

Oddział 2.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Podlaskiego Uchwałą Nr XXXVI/330/17 z dnia 22 maja 2017 r.

W rozdz. 3. „Uwarunkowania wewnętrzne rozwoju zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego”, pkt 3.8. „Dziedzictwo kulturowe województwa” przedstawiono uwarunkowania historyczne rozwoju osadnictwa i środowiska kulturowego. Wymieniono najcenniejsze obszary i obiekty zabytkowe: zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, obiekty sakralne, obiekty użyteczności publicznej, zespoły dworsko-pałacowo-parkowe, zabytki techniki, obiekty militarne, cmentarze, miejsca kultu religijnego, stanowiska archeologiczne. Wskazano, iż wykorzystanie potencjału kulturowego dla rozwoju turystycznej funkcji województwa powinno być sprzężone z wykorzystaniem jego potencjału przyrodniczego. Dotyczyć to powinno w szczególności tych sytuacji, w których obiekty znaczące dla dziedzictwa kulturowego położone są w obszarach lub sąsiedztwie obszarów o bardzo wysokich walorach środowiska przyrodniczego, mających dobrą dostępność komunikacyjną i zachowany folklor lokalny.

Przedstawiono również problemy związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, niekorzystnie wpływające na jego stan, do których zaliczono m.in.:

- a) wyludnianie wsi i zmiany w gospodarce rolnej powodujące zanikanie tradycyjnego krajobrazu kulturowego wiejskiego,
- b) nasilanie się lokalnego i ponadlokalnego ruchu kołowego na obszarach zabytkowych, skutkujące pogarszaniem się stanu zabytkowej zabudowy i modernizacjami historycznych układów komunikacyjnych kosztem ich zabytkowych wartości,
- c) przekształcanie funkcjonalne historycznych centrów większych miast,
- d) agresywną komunikację wizualną (szyldy, reklamy, bilbordy),
- e) brak zainteresowania ze strony samorządów tworzeniem parków kulturowych,
- f) niedostatek planów miejscowych zapewniających ochronę przestrzeni kulturowej.

W rozdz. 6. „Kierunki i zasady realizacji celów polityki przestrzennej województwa”, pkt 6.4.8. przedstawiono zasady ochrony oraz wykorzystania dziedzictwa kulturowego:

- a) zasady ogólne wynikające zwłaszcza z procesu integracji europejskiej:
 - szczególna ochrona tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej,
 - uwzględnianie potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego,
 - harmonijne współistnienie zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego, jako filarów rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej,
 - tworzenie warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe, rezerваты kulturowe i obszary krajobrazu historyczno-kulturowo – przyrodniczego,
 - priorytet ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej,
 - wykorzystanie unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa,
- b) zasady ochrony i tworzenia nowych wartości kulturowych w reprezentatywnych obszarach tożsamości kulturowej województwa podlaskiego:
 - kształtowanie krajobrazu historyczno – kulturowo – przyrodniczego regionu poprzez ochronę unikatowych lub specyficznych walorów krajobrazowych jednostek osadniczych i ich otoczenia,
 - kształtowanie form architektonicznych i gabarytów nowej zabudowy zharmonizowanej z istniejącymi walorami kulturowymi zabudowy,
 - stosowanie materiałów, wystroju i kolorystyki obiektów budowlanych oraz zagospodarowania ich otoczenia nawiązujących do tradycji lokalnych,
- c) ochrona i rewaloryzacja obszarów zabytkowych:
 - zachowanie historycznych założeń urbanistycznych (objętych strefami ochrony konserwatorskiej), a w szczególności: rozplanowania przestrzeni publicznych (np. ulic, placów, skwerów, itp.), osi kompozycyjnych i widokowych, rozmieszczenia dominant, gabarytów i sposobów zabudowy oraz form architektonicznych,
 - zapewnienie stosownej ekspozycji całych zespołów zabudowy i najwartościowszych jej elementów,
 - twórcze kontynuowanie tradycji konstrukcyjnych, materiałowych, wystroju i kolorystyki obiektów oraz zagospodarowania ich otoczenia,
 - lokalizowanie funkcji użytkowych nie kolizyjnych z historycznymi funkcjami obszarów, zapewniających podstawy ekonomiczne utrzymania dobrego stanu technicznego zabudowy i zagospodarowania oraz atrakcyjność turystyczną,

- eliminowanie funkcji użytkowych i obiektów kolizyjnych pod względem sanitarnym i estetycznym z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,
 - harmonijne wkomponowywanie nowej zabudowy w historyczną panoramę jednostek osadniczych ze strefami ochrony konserwatorskiej,
 - poprawianie dostępności komunikacyjnej i systemów parkowania pojazdów oraz eliminacja uciążliwości ruchu drogowego, zwłaszcza tranzytowego towarowego,
 - poprawianie warunków ochrony przeciwpożarowej,
 - poprawianie standardu cywilizacyjnego zabudowy w zakresie wyposażenia w systemy kanalizacyjne i proekologiczne systemy energetyczne,
- d) ochrona i utrzymanie dobrego stanu technicznego obiektów zabytkowych z priorytetem obiektów o randze krajowej i regionalnej poprzez zapewnienie:
- funkcji użytkowych stosownych do lokalizacji i form architektonicznych obiektów gwarantujących ich utrzymanie w dobrym stanie technicznym i racjonalne wykorzystanie dla potrzeb społecznych,
 - obowiązku uzgodnienia z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu oraz projektów budowlanych dotyczących rewaloryzacji i modernizacji obiektów zabytkowych i ich otoczenia,
- e) ochrona przed dewastacją obiektów archeologicznych, warunki ich udostępniania:
- zapewnienie sposobu zagospodarowania i eksponowania terenu stanowiska archeologicznego zabezpieczającego go przed dewastacją i degradacją,
 - obowiązek zawiadamiania stosownych służb o każdorazowym natrafieniu na przedmioty mogące być zabytkami archeologicznymi w trakcie prowadzenia robót ziemnych i przerwania ich do czasu przebadania stanowiska,
 - ustalanie dokładnej lokalizacji zabytków archeologicznych w planach miejscowych, jego zasięgu oraz zasad i sposobów zagospodarowania,
 - wskazanie zabytków archeologicznych do bezwzględnego zachowania, tj. z zakazem prowadzenia prac budowlanych oraz zabytków archeologicznych, dla których dopuszcza się inne zagospodarowanie terenu po przeprowadzeniu badań archeologicznych,
- f) tworzenie wartości kulturowych w nowych i rewaloryzowanych zespołach zabudowy, w szczególności poprzez:
- kształtowanie przestrzeni publicznych o zindywidualizowanych formach urbanistycznych, takich jak: ulice, place, pasaże, ciągi piesze, skwery, zieleń parkowa i tereny sportowo-rekreacyjne,
 - interesujące formy architektoniczne aranżacji otoczenia przestrzeni publicznych,
 - wykorzystanie w kompozycjach urbanistycznych szczególnych cech środowiska przyrodniczego – stosownie do jego predyspozycji, dla potrzeb terenów sportowo – rekreacyjnych i turystycznych, a konfiguracji terenów dla kształtowania sposobu zabudowy,
 - rozmieszczenie akcentów i dominant przestrzennych, twórczo kontynuujących istniejące założenia urbanistyczne,
 - stosowanie zindywidualizowanych form architektonicznych poszczególnych obiektów lub ich grup, z zachowaniem harmonijnych gabarytów całościowych zespołów zabudowy i z dbałością o sylwetę przestrzenną całości jednostek osadniczych,
 - harmonizowanie gabarytów zabudowy plombowej z gabarytami otaczającej zabudowy (z wyjątkiem dominant przestrzennych i akcentów urbanistycznych wynikających z całościowych koncepcji urbanistycznych).

Wśród kierunków działań dla ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego znalazły się:

- 1) integracja działań społeczno-gospodarczych dla opieki nad zabytkami, realizowana poprzez m.in.: opracowanie i realizację kompleksowych programów rewitalizacyjnych i lokalnych strategii, wspieranie

inicjatyw wykorzystujących obiekty zabytkowe do tradycyjnych form działalności gospodarczej, propagowanie zabudowy i zagospodarowania terenu nawiązujących do form tradycyjnych,

- 2) konserwacja i adaptacja zabytków, obejmujące m.in.: wspieranie zagospodarowania zdegradowanych terenów poprzemysłowych i powojennych, wspieranie kompleksowych programów ochrony zabytków drewnianych, dokumentowanie wyników badań archeologicznych, wspieranie zagospodarowania i konserwacji zabytków, w tym małej architektury oraz miejsc pamięci i martyrologii,
- 3) kształtowanie obszarów zabytkowych i krajobrazów kulturowych poprzez m.in.: wspieranie konserwacji, rewitalizacji i ekspozycji zabytkowych centrów miast i wsi, zabytkowych terenów zieleni, cmentarzy, sukcesywną realizację iluminacji zabytków, wspieranie tradycyjnych form gospodarowania, tworzenie parków kulturowych, rozwój systemu ścieżek edukacyjnych i przyrodniczo-kulturowych,
- 4) przechowywanie zbiorów zabytków, ich ekspozycja i udostępnianie poprzez remonty obiektów, wdrażanie elektronicznych technik udostępniania zbiorów, wprowadzenie nowoczesnych technik ochrony i zabezpieczeń.

DZIAŁ VI.

Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Rozdział 1.

Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków

CZARNA BIAŁOSTOCKA

CZEŚĆ TOROWISKA KOLEJKI WĄSKOTOROWEJ, 1914-1918 r.

Rejestr zabytków nr 750 z dnia 13.10.1992 r.

CZARNA WIEŚ KOŚCIELNA

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. MATKI BOSKIEJ ANIELSKIEJ, mur. 1913-1921 r.

Rejestr zabytków nr A-356 z dnia 4.07.2011 r.

Rozdział 2.

Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków

BRZOZÓWKA KORONNA

DOM NR 3, drew., ok. 1930 r.

DOM NR 5, drew., ok. 1890 r.

ZAGRODA NR 6:

a. dom, drew., ok. 1900 r.,

b. stodoła, drew., 1952 r.,

c. spichlerz, drew., ok. 1920 r.

ZAGRODA NR 7:

a. obora I, drew., ok. 1940 r.,

b. obora II, drew., ok. 1940 r.,

c. obora III, drew., ok. 1940 r.,

d. stodoła I, drew., ok. 1940 r.,

e. stodoła II, drew., ok. 1940 r.,

BRZOZÓWKA ZIEMIAŃSKA

OBORA W ZAGRODZIE NR 4, drew., pocz. XX w.

CZARNA BIAŁOSTOCKA

CZEŚĆ TOROWISKA KOLEJKI WĄSKOTOROWEJ, 1914-1918 r.

Rejestr zabytków nr 750 z dnia 13.10.1992 r.

KOLEJOWY BUDYNEK MIESZKALNY, ul. Kościelna 3, mur., 1885 r.

BUDYNEK UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ, ob. GOK, ul. Kościelna 8, mur., l. 30 XX w.

ŁAŹNIA MIEJSKA, ob. dom, ul. Podleśna 1, mur., ok. 1930 r.

SCHRON PRZECIWLOTNICZY, ul. Mieszka I k/nr 4, 1939-1945 r.

CZARNA WIEŚ KOŚCIELNA

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. MATKI BOSKIEJ ANIELSKIEJ, ul. ks. Edwarda Szapela:

a. kościół, mur., 1913-1921 r.,

Rejestr zabytków nr A-356 z dnia 04.07.2011 r.

b. plebania nr 9, drewn., l. 20 XX w.

c. cmentarz przykościelny, 1912 r.

CMENTARZ KATOLICKI (parafialny), 1912 r.

BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ob. gospodarczy, ul. Piękna 28

(dawny nr 70), drewn., ok. 1920 r.

ZAGRODA, ul. Piękna 29 (dawny nr 76):

a. dom, mur., 1935 r.,

b. obora, drewn.-glin., l. 40 XX w.

GARNCARNIA w zagrodzie, ul. Piękna 32 (dawny nr 74), drewn.-glin., l. 30 XX w.

ŁAPCZYN

DOM NR 4, drewn., ok. 1910 r.,

ZAGRODA NR 6:

a. stodoła, drewn., l. 20 XX w.,

b. budynek gospodarczy (szopa), drewn., l. 20 XX w.

NIEMCZYN

ZAGRODA NR 8:

a. dom, drewn., 1914 r.

b. stodoła, drewn., ok. 1920 r.

DOM NR 10, drewn., 1923 r.

ZAGRODA NR 32:

a. budynek mieszkalno-gospodarczy, drewn., ok. 1930 r.,

b. stodoła, drewn., ok. 1930 r.

DOM NR 39, drewn., ok. 1920 r.

DOM NR 40, drewn., po 1918 r.,

PRZEWALANKA

ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ LEŚNICTWA NR 2:

a. leśniczówka, drewn., l. 20 XX w.,

b. stodoła i suszarnia, drewn., l. 20 XX w.,

c. kurnik, garaż, drewn., l. 20 XX w.

ZESPÓŁ ZABUDOWAŃ LEŚNICTWA NR 3:

a. leśniczówka, drewn., l. 20 XX w.

b. stodoła, drewn., l. 20 XX w.

Rozdział 3.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Do rejestru zabytków ruchomych pod Nr 360 na podstawie decyzji z dnia 30 października 1990 r. wpisane zostały trzy parowozy wąskotorowe (szerokość toru 600 mm) o symbolach: Tx 207, Tx 1112, Tx 1114. Parowóz Tx 1112 znajduje się w Hajnówce.

Parowóz Tx 207 wyprodukowany w 1918 r. przez Hensel & Sohn, Kassel, obecnie w bardzo złym stanie technicznym znajduje się na terenie dawnej lokomotywni w Czarnej Białostockiej. Parowóz Tx 1114 wyprodukowany w 1918 r. przez Orenstein & Koppel AG, Berlin-Drewitz, utrzymany w dobrym stanie, eksponowany przed siedzibą Nadleśnictwa w Czarnej Białostockiej.

Rozdział 4.

Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności człowieka wraz z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać dla dobra ogółu i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne, dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne, dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej kultury, którzy z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

Obszar gminy Czarna Białostocka został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe. Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych.

W myśl art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe. Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są przede wszystkim inwestycje budowlane i przemysłowe, budowa i rozbudowa dróg, sieci wodociągowych, kanalizacyjnych, energetycznych, a także wszelkiego typu eksploatacje zasobów naturalnych.

Istotnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka orka. Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami i jeziorami. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytny.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrożają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

Dlatego dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie badań archeologicznych. Na badania archeologiczne należy uzyskać pozwolenie Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Na terenie gminy Czarna Białostocka do rejestru zabytków wpisane jest jedno stanowisko archeologiczne. Jest to grodzisko wczesnośredniowieczne tzw. „Zamek” w miejscowości Zameczysk; rej. zabytków Nr C-54 z dnia 22.05.1964 r. Grodzisko owalne z wypiętrzoną niewielkim majdanem i masywnym pierścieniem wału znajduje się na morenowym wyniesieniu otoczonym rozlewiskami dwóch strug.

Wykaz stanowisk archeologicznych:

Miejscowość	Obszar	Nr stan. w miejsc.	Nr stan. na obszarze	Funkcja	Chronologia
Brzozówka Koronna	33-86	1	46	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. punkt osadnictwa 4. ?	1. epoka kamienia 2. późne średniowiecze 3. okres nowożytny 4. chronologia nieokreślona
Brzozówka Koronna	33-86	2	47	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. punkt osadnictwa	1. epoka kamienia 2. pradzieje 3. okres nowożytny
Brzozówka Koronna	33-86	3	49	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. pradzieje 2. wczesne średniowiecze 3. późne średniowiecze/ okres nowożytny
Brzozówka Koronna	33-86	4	50	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
Brzozówka Koronna	33-86	5	51	1. ślad osadnictwa	1. mezolit
Brzozówka Koronna	33-86	6	52	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
Brzozówka Koronna	33-86	7	53	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa 4. punkt osadnictwa	1. epoka kamienia 2. pradzieje 3. późne średniowiecze 4. okres nowożytny
Brzozówka Koronna	33-86	8	56	1. ślad osadnictwa	1. wczesne średniowiecze
Brzozówka Ziemiańska	33-86	2	55	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. osada	1. mezolit/neolit 2. pradzieje 3. okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	14	80	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. epoka brązu 2. późne średniowiecze/okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	12	78	1. ślad osadnictwa 2. osada	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	10	76	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. osada	1. mezolit/neolit 2. późne średniowiecze 3. okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	9	75	1. ślad osadnictwa 2. osada	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	8	74	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. mezolit 2. średniowiecze / późne średniowiecze

Brzozówka Ziemiańska	33-86	7	73	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. mezolit/neolit 2. pradzieje
Brzozówka Ziemiańska	33-86	6	72	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. pradzieje 3. późne średniowiecze/okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	5	71	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	15	81	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadniczy	1. późne średniowiecze/okres nowożytny 2. okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	3	57	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze
Brzozówka Ziemiańska	33-86	13	79	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. mezolit 2. późne średniowiecze
Brzozówka Ziemiańska	33-86	1	54	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
Brzozówka Ziemiańska	33-86	4	70	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ?	1. mezolit/neolit 2. okres nowożytny 3. chronologia nieokreślona
Brzozówka Ziemiańska	33-86	11	77	1. ślad osadnictwa 2. osada?	1. późne średniowiecze/okres nowożytny 2. okres nowożytny
Czarna Białostocka	34-87	2	24	1. ślad osadnictwa	1. mezolit/epoka żelaza
Czarna Białostocka	33-88	1	6	1. ślad osadnictwa	1. mezolit/epoka żelaza
Czarna Wieś Kościelna	34-87	1	3	1. ślad osadnictwa	1. mezolit/epoka żelaza
Czarna Wieś Kościelna	34-87	5	9	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Czarna Wieś Kościelna	34-87	1	11	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Czarna Wieś Kościelna	34-87	4	8	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Czarna Wieś Kościelna	34-87	3	7	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Czarna Wieś Kościelna	34-87	2	6	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Dworzysk Kolonia	34-87	1	10	1. ślad osadnictwa	1. mezolit/epoka żelaza
Jezierzyk	32-87	1	12	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. średniowiecze 2. okres nowożytny
Jezierzyk	32-87	5	18	1. ślad osadnictwa 2. osada	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
Jezierzyk	32-87	4	17	1. ślad osadnictwa 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny
Jezierzyk	32-87	3	16	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. średniowiecze 2. okres nowożytny
Jezierzyk	32-87	2	13	1. punkt osadniczy 2. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
Karczmisko	34-87	3	2	1. osada	1. późne średniowiecze/ okres nowożytny
Karczmisko	34-87	1	1	1. znalezisko luźne	1. neolit
Klimki	34-87	2	13	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Klimki	34-87	3	14	1. obozowisko	1. neolit
Klimki	34-87	1	12	1. obozowisko	1. mezolit/epoka żelaza
Klimki	34-87	4	15	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Lacka Buda	33-86	4	89	1. osada?	1. okres nowożytny (XVII-XIX w.)
Lacka Buda	33-86	3	88	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Lacka Buda	33-86	2	87	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. neolit 2. okres nowożytny
Lacka Buda	33-86	1	86	1. osada?	1. okres nowożytny (XVI-XVII w.)
Lacka Buda	33-86	5	90	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. pradzieje 3. późne średniowiecze/okres nowożytny
Lacka Buda	33-86	10	97	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny

Lacka Buda	33-86	9	96	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
Lacka Buda	33-86	6	91	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. pradzieje 2. okres nowożytny
Lacka Buda	33-86	7	92	1. ślad osadnictwa	1. pradzieje
Lacka Buda	33-86	8	93	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. wczesne średniowiecze 2. okres nowożytny
Łapczyn	33-86	1	58	1. ślad osadnictwa 2. osada	1. średniowiecze /późne średniowiecze 2. okres nowożytny
Łapczyn	33-86	4	61	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. punkt osadnictwa	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. okres nowożytny
Łapczyn	33-86	3	60	1. ślad osadnictwa	1. mezolit
Łapczyn	33-86	2	59	1. punkt osadnictwa	1. halsztat
Łapczyn	33-86	7	67	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. pradzieje 3. okres nowożytny
Łapczyn	33-86	6	64	1. ślad osadnictwa 2. osada	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny
Łapczyn	33-86	5	63	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. mezolit 2. wczesne średniowiecze
Łapczyn	33-86	8	69	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. średniowiecze 2. okres nowożytny
Niemczyn	32-87	3	22	1. obozowisko 2. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. wczesna epoka żelaza
Niemczyn	32-87	5	24	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. osada	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. okres nowożytny
Niemczyn	32-87	6	28	1. obozowisko 2. punkt osadniczy	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny
Niemczyn	32-87	7	29	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Niemczyn	32-87	8	30	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. mezolit 2. okres nowożytny
Niemczyn	32-87	9	31	1. obozowisko 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. neolit 3. okres nowożytny
Niemczyn	32-87	1	34	1. znalezisko luźne	1. neolit
Niemczyn	32-87	10	32	1. obozowisko	1. epoka kamienia
Niemczyn	32-87	4	23	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. punkt osadnictwa	1. epoka kamienia 2. średniowiecze 3. okres nowożytny
Niemczyn	32-87	2	20	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. wczesne średniowiecze 2. okres nowożytny
Ogóły	34-87	1	4	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Ogóły	34-87	2	5	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Oleszkowo	33-86	2	95	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. pradzieje 2. późne średniowiecze/okres nowożytny 3. okres nowożytny
Oleszkowo	33-86	1	94	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny
Podniemczyn	32-87	3	27	1. punkt osadniczy	1. epoka kamienia
Podniemczyn	32-87	2	26	1. obozowisko 2. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze
Podniemczyn	32-87	1	25	1. ślad osadnictwa 2. obozowisko 3. ślad osadnictwa	1. mezolit 2. epoka kamienia 3. wczesne średniowiecze
Ratowiec Kolonia	34-87	1	22	1. osada	1. późne średniowiecze/okres nowożytny
Ruda Rzeczką	34-87	2	21	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. okres nowożytny

Ruda Rzeczką	34-87	1	20	1. ślad osadnictwa	1. mezolit/epoka żelaza
Wólka Ratowiecka	34-87	2	17	1. obozowisko	1. epoka kamienia
Wólka Ratowiecka	34-87	5	23	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Wólka Ratowiecka	34-87	3	18	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Wólka Rakowiecka	34-87	1	16	1. ślad osadnictwa	1. mezolit/epoka żelaza
Wólka Ratowiecka	34-87	4	19	1. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia
Zamczysk	33-86	3	66	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. późne średniowiecze
Zamczysk	32-87	5	21	1. obozowisko 2. punkt osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. neolit 2. wczesne średniowiecze 3. okres nowożytny
Zamczysk	32-87	4	19	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa 3. osada 4. ślad osadnictwa 5. osada	1. epoka kamienia 2. pradzieje 3. wczesne średniowiecze 4. średniowiecze 5. okres nowożytny
Zamczysk	33-87	1	1	1. grodzisko	1. wczesne średniowiecze
Zamczysk	33-86	2	65	1. ślad osadnictwa	1. późne średniowiecze/okres nowożytny
Zamczysk	32-87	6	33	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. neolit 2. średniowiecze 3. okres nowożytny
Zamczysk	32-86	1a	1	1. osada przygraniczna	1. wczesne średniowiecze
Zdroje	32-86	1	29	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. ślad osadnictwa	1. epoka kamienia 2. wczesne średniowiecze 3. późne średniowiecze/okres nowożytny
Zdroje	32-86	2	30	1. ślad osadnictwa 2. ślad osadnictwa 3. osada	1. pradzieje 2. późne średniowiecze/okres nowożytny 3. okres nowożytny
Zdroje	32-86	3	31	1. punkt osadnictwa 2. osada	1. średniowiecze /późne średniowiecze 2. okres nowożytny
Zdroje	32-86	4	32	1. ślad osadnictwa 2. osada	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny
Zdroje	32-86	5	33	1. ślad osadnictwa 2. osada	1. pradzieje 2. okres nowożytny
Zdroje	32-86	6	64	1. punkt osadnictwa	1. okres nowożytny
Zdroje	32-86	8	28	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. średniowiecze /późne średniowiecze 2. okres nowożytny
Zdroje	32-86	7	27	1. ślad osadnictwa 2. punkt osadnictwa	1. późne średniowiecze/okres nowożytny 2. okres nowożytny

Źródło: wykaz stanowisk archeologicznych, Archiwum Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku.

DZIAŁ VII. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,

- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości, tworzy też niepowtarzalną aurę danej miejscowości. Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi: Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne. Wiele z imprez folklorystycznych obecnych w kalendarium nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego przyciągający ruch turystyczny. Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest życie codzienne mieszkańców wsi, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wielkim dobrem i bogactwem każdego narodu, a także grupy, wspólnoty, jednostki.

Zróżnicowanie narodowościowe i wyznaniowe, ścieranie się fal migracyjnych i wzorców kulturowych, napływających z różnych stron, spowodowało, że Podlasie jest obecnie typowym przykładem wielokulturowego pogranicza, co sprawia, że chętnie przybywają tutaj turyści. Atrakcyjne dla nich są miejsca i obiekty, w których można zapoznać się z kulturą i tradycjami wybranych mniejszości, które w pewnym stopniu kultywują dawne zwyczaje, często posługują się odrębnym językiem i religią. Dziedzictwo materialne i niematerialne tych grup staje się ciekawe dla podróżujących i ma wpływ na rozwój ruchu turystycznego.

Dobłą formą zachowawczą dla tutejszego dziedzictwa kulturowego są podejmowane działania i spotkania organizowane przez Dom Kultury w Czarnej Białostockiej, przy którym funkcjonują: zespół śpiewaczy Czarna Jagoda, kabaret Sami swoi, Orkiestra Dęta, Teatrzyk Form Różnych Zryw, Trio Akordeonowe Akord. Również prężnie działają: Wiejski Dom Kultury w Czarnej Wsi Kościelnej, przy którym od kilku dekad istnieje uznany zespół folklorystyczny pieśni i tańca Czarnowiacy. Zespół m.in. wspólnie z trio akordeonowym Akord nagrał płytę z muzyką ludową Podlasia zatytułowaną „Moje Podlasie”. Od niedawna działa też Dziecięcy Zespół Ludowy „Czarnowiaczki”, a także Świetlica Wiejska w Wólce Ratowieckiej; Centrum Rękodziela Ludowego w Niemczynie – twórcy ludowi prowadzą tutaj warsztaty ginących zawodów. Dziedzictwo kulturowe upowszechnia też Miejska Biblioteka Publiczna w Czarnej Białostockiej wraz z Filią Biblioteczną w Czarnej Wsi Kościelnej.

Depozytariuszami dziedzictwa są także Koła Gospodyń Wiejskich. Na terenie gminy funkcjonują dwa KGW, w Czarnej Wsi Kościelnej i w Wólce Ratowieckiej. Członkinie KGW są animatorkami życia kulturalnego w swoich sołectwach. Promują również lokalne tradycje, głównie rękodzieło i kulinaria wytwarzane tradycyjnymi metodami w gospodarstwach domowych, w oparciu o regionalne produkty – miody, wędliny, dziczyzna, zioła, produkty z ziemniaków, sery, przetwory owocowe i warzywne, które prezentują podczas różnych lokalnych imprez czy uczestnicząc w konkursach np. podlaskiej edycji konkursu "Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów", który promuje powstałą w wyniku przenikania tradycji kultur i wyznań kuchnię podlaską.

Do długoletniej tradycji nawiązują działania Ochotniczych Straży Pożarnych – w gminie funkcjonuje siedem jednostek - które współpracują z różnymi organizacjami, stowarzyszeniami, jednostkami oświatowymi, przy organizacji różnych uroczystości gminnych.

W wielu domach pielęgnowane są tradycje świąteczne, religijne i eksponowane z tym pamiątki, stroje, obrzędy i kulinaria, kultywowane stare zwyczaje szczególnie widoczne w obchodach świąt bożonarodzeniowych i wielkanocnych – odrębnie dla wyznania rzymskokatolickiego i prawosławnego, nadal praktykuje się domowe przetwarzanie żywności, wyrabia domowe nalewki, stosuje ziołolecznictwo, używa się tradycyjnych sprzętów, starsi rozmawiają zanikającą już gwarą, przekazują miejscowe legendy, a lokalni wytwórcy produkują artystyczne wyroby. Na terenie gminy zachowały się nazwy własne wielu wsi, których etymologia sięga przeszłości, kiedy tereny te stanowiły królewskie tereny łowieckie, również od nazwy osobowej i środowiska przyrodniczego.

Widowiskowym elementem krajobrazu kulturowego są uroczyste msze z okazji Święta Plonów, Orszaku Trzech Króli, Zielonych Świątek, Niedzieli Palmowej czy procesje Bożego Ciała bądź Nabożeństwa Majowe przy kapliczkach. Do ciekawych wydarzeń kulturalnych i rekreacyjnych w gminie należą m.in.

Warsztaty wielkanocne – wyrób palm i pisanek i bożonarodzeniowe Jarmarki Świąteczne, Gminny Dzień Kobiet, Święto Konstytucji 3 Maja, Święto Szlaku Rękodzieła Ludowego, Podlaskie Spotkania Akordeonowe, Dni Czarnej Białostockiej, Spotkania Hubertowskie, Pikniki Etnograficzne i Ogólnopolskie Plenery w Centrum Rękodzieła Ludowego w Niemczynie, Ogólnopolski Konkurs Fotograficzny im. H. Rogozińskiego, Podlaska Oktawa Kultur, Powiatowy Przegląd Zespołów Kolędniczych, Gminne obchody Święta Niepodległości i inne.

Imprezy te odnoszą się także do tradycji i lokalnych zwyczajów oraz są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności społecznej, niż opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, który jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości, a atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego warto uwzględniać ten temat w scenariuszach organizowanych imprez, ofertach, pokazach itp. Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzenie na szeroko zakrojonej skali działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowieka z dziedzictwem regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania w sprawy związane z codziennym życiem wspólnoty, a także otwarcia się na inne społeczności i kultury.

Wspomnieć należy również o heraldyce samorządowej, gdyż jednym z symboli i cennym elementem dziedzictwa kulturowego Gminy Czarna Białostocka jest herb, ustanowiony uchwałą Rady Narodowej Miasta i Gminy w Czarnej Białostockiej z dnia 22 grudnia 1976. Herb przedstawia na srebrnej tarczy trzy stylizowane zielone drzewa świerkowe ustawione symetrycznie tak, że jedno drzewo, które jest umieszczone pośrodku szerokości herbu, jest najwyższe, a pozostałe dwa mniejsze wyłaniają się zza pierwszego z jego prawej i lewej strony. Pod drzewami znajduje się dolna połowa czarnego koła zębatego. Symbolika herbu nawiązuje do miejscowego przemysłu (połowa koła zębatego) i położenia miasta w leśnej okolicy (trzy świerki).

Dziedzictwo kulturowe gminy jest promowane na stronach samorządowego miesięcznika – Informacyjny Magazyn Gminy Czarna Białostocka "Rozmaitości", także na stronach internetowej i facebook-owych gminy, stowarzyszeń pozarządowych np. Towarzystwo Miłośników Czarnej Białostockiej i Okolic, Kraina Puszczańskich Tradycji, również przez gospodarstwo rolne „Warsztatownia Czerwone Korale” w Czarnej Wsi Kościelnej, które oferuje programy edukacyjne m.in. w zakresie dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej.

DZIAŁ VIII.

Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

Rozdział 1.

Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest aktem planowania ogólnego. Jest to jedyny obligatoryjny dokument planistyczny opracowywany dla całej gminy w jej granicach administracyjnych. Określa jej perspektywiczną politykę przestrzenną i filozofię rozwoju oraz interesy publiczne, które mają być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego.

Pierwsza część *Studium*, dotycząca uwarunkowań, to podsumowanie stanu istniejącego w momencie ogłoszenia o przystąpieniu do jego opracowania. Ta część uwzględnia istniejące zagrożenia, wskazuje na dotychczasowe przeznaczenia, zagospodarowania, ład przestrzenny, stan środowiska, przyrodę i krajobraz kulturowy oraz stan dziedzictwa kulturowego.

Druga część *Studium* dotyczy kierunków zagospodarowania przestrzennego, a odnośnie do środowiska kulturowego wskazuje na ewentualne planowane jego przekształcenia oraz na kierunki ochrony. W części

Studium odnoszącej się do kierunków zagospodarowania przestrzennego, w sposób szczególny uwzględnia się:

- ustalenia *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*,
- ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
- metody zapobiegania lub ograniczenia zagrożeń dla zabytków,
- zasady użytkowania zabytków oraz ochronę zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz ich otoczenia oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czarna Białostocka zostało przyjęte Uchwałą Nr XXIII/140/2000 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 30 maja 2000 r. Zmiany *Studium* uchwalono: Uchwałą Nr XLIX/383/06 z dnia 24 października 2006 r., Uchwałą Nr IV/14/15 z dnia 19 stycznia 2015 r., Uchwałą Nr XVI/141/20 z dnia 31 marca 2020 r. ze zmianą przyjętą Uchwałą Nr XVIII/152/20 z dnia 7 maja 2020 r.

Studium jako akt planowania kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego, co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia gminy, jej powiązań administracyjnych i gospodarczych.

W części I. „Uwarunkowania rozwoju zagospodarowania przestrzennego gminy”, pkt 2 „Uwarunkowania kulturowe” przedstawiono rys historyczny gminy, wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz zewidencjonowane zabytki nieruchome i stanowiska archeologiczne.

W części II. „Kierunki rozwoju zagospodarowania przestrzennego gminy” przedstawiono zasady ochrony konserwatorskiej.

I. Obiekty wpisane do rejestru zabytków:

1. Wczesnośredniowieczne grodzisko, położone na gruntach wsi Zamczysk (obiekt archeologiczny). Jest to grodzisko pierścieniowate, położone na nizinie. Pełniło niegdyś funkcje obronne.

Kierunki ochrony:

- uregulowanie spraw własności i dostępności publicznej (obecnie jego grunt stanowi własność prywatną),
- zakaz prowadzenia prac ziemnych i lokalizacji jakichkolwiek inwestycji.

2. Torowisko leśnej kolejki wąskotorowej Czarna Białostocka - Waliły na odcinku Czarna Białostocka - Kopna Góra (od 0,00 km - 20 km) - obiekt z okresu I wojny światowej.

Kierunki ochrony:

- odbudowanie i przywrócenie funkcji użytkowej,
- wykorzystanie turystyczne.

Obecnie torowisko jest częściowo zdewastowane. Należy je koniecznie odrestaurować. Zadanie to należy zrealizować wspólnie z Gminą Supraśl, Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i Lasami Państwowymi jako właścicielem obiektu. Kolejka wąskotorowa mogłaby stać się nie tylko największą atrakcją turystyczną gminy, ale i regionu.

II. Obiekty ujęte w ewidencji zabytków, głównie drewniana architektura typowa dla Podlasia. W celu lepszego rozpoznania wszystkich zabytków wskazano na potrzebę opracowania studium wartości kulturowych gminy. Poniżej wymieniono zasady ich ochrony:

- ścisła współpraca z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- kontrola stanu technicznego obiektów i pomoc właścicielom w ich należytych utrzymaniu,
- dbałość o właściwe wykorzystanie tych obiektów,
- dążenie do przejęcia tych obiektów przez jednostki prawne lub osoby fizyczne gwarantujące ich należyte utrzymanie,

- w planach zagospodarowania przestrzennego ustalenie odpowiednich funkcji oraz warunków modernizacji,
- kształtowanie nowej zabudowy w nawiązaniu do architektury regionalnej wykorzystując rodzime tradycje materiałowe i konstrukcyjne.

Rozdział 2.

Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Ustalenia ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego stanowią prawo lokalne i jedną z ustawowych form ochrony zabytków. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest dokumentem planistycznym wykonywanym na podstawie ustaleń Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a tym samym uwzględnia przyjęte w nim ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zawiera dodatkowe szczegółowe wnioski konserwatorskie. Ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego odnośnie do dziedzictwa kulturowego dotyczą, poza oczywistymi kwestiami związanymi z obiektami i obszarami, również wszystkich aspektów zagospodarowania przestrzennego mogących mieć wpływ na kondycję środowiska kulturowego. Formułowane są one w trybie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń.

Gmina Czarna Białostocka nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu całej gminy. Obowiązują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów, z których następujące zawierają zapisy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego:

1. Uchwała Nr XLIX/302/02 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 27 sierpnia 2002 r. w sprawie zmiany miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego miasta Czarna Białostocka (rejon ulicy Torowej): „§ 19 1. *Teren oznaczony na załączniku nr 2 symbolem 9 Kw to teren przebiegu kolejki wąskotorowej.* 2. *Dla terenu, o którym mowa w ust. 1 wprowadza się następujące warunki zabudowy i zagospodarowania:*

- 1) *kolejka wąskotorowa wpisana do rejestru zabytków podlega bezwzględnej ochronie; wszelkie prace budowlane należy prowadzić pod nadzorem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,*
- 2) *po obu stronach torowiska należy wprowadzić zieleń niską i wysoką,*
- 3) *wzdłuż torowiska należy przewidzieć ścieżkę rowerową.,,*

2. Uchwała Nr VII/56/07 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 29 maja 2007 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru wsi Wólka Ratowiecka położonej w gminie Czarna Białostocka: „Rozdz. 5. *Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.* § 20.1. *Obejmuje się ochroną konserwatorską drewniany młyn wodny z końca lat 40 XX w. usytuowany nad rzeką Jurczychą przy drodze Nr 98 – na podstawie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.*

2. *W stosunku do obiektu wymienionego w ust. 1 ustala się:*

- 1) *zakaz rozbiórki,*
- 2) *wszelkie prace remontowo-budowlane należy prowadzić po uzyskaniu uzgodnienia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.*

3. *W zakresie ochrony krajobrazu kulturowego stosować należy:*

- 1) *tradycyjne formy architektoniczne i gabaryty przestrzenne budynków nawiązujące do istniejącej zabudowy w okolicznych wsiach,*
- 2) *tradycyjne materiały budowlane takie jak: drewno, kamień, cegła ceramiczna, szalówka drewniana, dachówka ceramiczna, gont lub pokrycia dachówkopodobne,*
- 3) *detale architektoniczne nawiązujące do stosowanych w tej części regionu w budynkach drewnianych takich jak: ganki, werandy, okiennice, okapy, itp.,*
- 4) *stonowaną kolorystykę."*

3. Uchwała Nr X/72/07 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 28 sierpnia 2007 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu ulic Cichej i Łąkowej w Czarnej Białostockiej: „Rozdz. 6. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. § 32.1. Obejmuje się ochroną konserwatorską zabytki nie wpisane do rejestru, ujęte w gminnej ewidencji, podlegające ochronie na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. 2. Zabytki nieruchome, oznaczone graficznie na rysunku planu:

- a) przy ul. Łąkowej: dom nr 6 wraz z budynkami gospodarczymi, dom nr 12,
- b) przy ulicy E. Orzeszkowej: domy nr 10, 12, 14, 18, domy nr 8, 16, 22 wraz z budynkami gospodarczymi.

3. Ustala się następujące formy ochrony zabytków nie wpisanych do rejestru:

- 1) przebudowy, rozbudowy, remonty zabytków należy dokonywać na zasadach określonych w § 6 uchwały,
- 2) prace remontowo-konserwatorskie powinny być prowadzone z użyciem tradycyjnych materiałów budowlanych,
- 3) o planowanej rozbiórce zabytku nie wpisanego do rejestru należy powiadomić Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4. W sąsiedztwie obiektu zabytkowego obowiązuje zakaz lokalizacji obiektów zakłócających tradycyjne formy budownictwa, zarówno w zakresie formy, użytych materiałów jak i zastosowanej kolorystyki."

4. Uchwała Nr XI/83/07 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 9 października 2007 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego osiedla Buksztel w Czarnej Białostockiej: „Rozdz. 4. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. § 24. 1. Na terenie planu znajduje się fragment torowiska kolejki leśnej wąskotorowej z okresu I wojny światowej. Torowisko to stanowi zabytek wpisany do rejestru zabytków. 2. Dla zabytku, o którym mowa w ust. 1 ustala się następujące warunki ochrony:

- 1) utrzymuje się wolny od zabudowy obszar torowiska,
- 2) umożliwia się utrzymanie torowiska przewidując bezkolizyjne skrzyżowanie torowiska z drogą krajową S19,
- 3) w sąsiedztwie terenu 13KX przewiduje się przystanek kolejki wąskotorowej,
- 4) zabudowę przy placu i przystanku przeznacza się pod funkcje usługowe, głównie z zakresu turystyki, co przyczyni się do szybszej rewaloryzacji kolejki wąskotorowej jako atrakcji turystycznej.

3. Wszelkie prace przy zabytku (prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane) wymagają uzyskania pozwolenia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

§ 25. 1. Na terenie planu znajduje się budynek zabytkowy nie wpisany do rejestru zabytków, którym jest dom przy ul. Białostockiej 32, drewniany, z pocz. XX w.

2. Przebudowa, rozbudowa i remont budynku wymagają zachowania historycznej formy obiektu i użycia tradycyjnych materiałów.

3. Przy projektowaniu obiektów w sąsiedztwie budynku należy uwzględnić gabaryty, formy architektoniczne, rozwiązania konstrukcyjne i materiałowe charakterystyczne dla zabudowy historycznej oraz dążyć do indywidualizowania przestrzeni w dostosowaniu tej zabudowy i krajobrazu."

5. Uchwała Nr XIV/114/08 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 16 stycznia 2007 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu cmentarza przy ulicy Kościelnej w Czarnej Białostockiej: „Rozdz. 4. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. § 11. 1. Na obszarze objętym planem znajduje się torowisko kolejki wąskotorowej (KKw) wpisane do rejestru zabytków na podstawie decyzji Nr WKZ-5340/14/91 z dnia 13 października 1992 r. pod Nr rejestru 750. Wszelkie prace budowlane w obrębie torowiska wymagają pozwolenia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

2. Na podstawie ustaleń niniejszego planu obejmuje się ochroną dom mieszkalny z lat 30 ub. stulecia, drewniany, dwukondygnacyjny, w tym poddasze użytkowe, z gankami i zdobieniami, położony przy ulicy Leśnej nr 1.

3. *W zakresie ochrony zabytków archeologicznych ustala się obowiązek powiadomienia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub Burmistrza Czarnej Białostockiej jeżeli podczas wykonywania robót ziemnych nastąpi odkrycie przedmiotów, co do których istnieje przypuszczenie, że mogą być zabytkami."*

6. Uchwała Nr XVI/101/12 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 24 kwietnia 2012 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu ulicy Podleśnej w Czarnej Białostockiej: „Rozdz. 6. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. § 28. 1. Na obszarze objętym planem znajduje się końcowy odcinek torowiska kolejki wąskotorowej relacji Kopna Góra – Czarna Białostocka, wpisanego do rejestru zabytków na podstawie decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku z dnia 13.10.1992 r. pod Nr rejestru 750. Wszelkie prace budowlane w obrębie torowiska wymagają pozwolenia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków."

7. Uchwała Nr XXX/190/13 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 12 listopada 2013 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu ulic: Sienkiewicza, Torowej i Piłsudskiego w Czarnej Białostockiej: "Rozdz. 6. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. § 26. 1. Przez teren objęty planem przechodzi torowisko nieczynnej kolejki wąskotorowej relacji Kopna Góra – Czarna Białostocka, wpisanego do rejestru zabytków na podstawie decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku z dnia 13.10.1992 r. pod Nr rejestru 750. Wszelkie prace budowlane w obrębie torowiska wymagają pozwolenia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków."

Ustalenia w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wynikają z zapisów zawartych w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i są każdorazowo uzgadniane z konserwatorem zabytków.

Inwestycje na terenie gminy Czarna Białostocka, na obszarach, dla których nie sporządzono miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, realizowane są na podstawie decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji celu publicznego, które uzgadniane są z konserwatorem zabytków.

Rozdział 3.

Uwarunkowania wynikające z „Programu rewitalizacji dla gminy Czarna Białostocka na lata 2017-2023”

Program rewitalizacji dla gminy Czarna Białostocka na lata 2017-2023” przyjęty został Uchwałą Nr XXXIV/227/17 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 29 sierpnia 2017 r. ze zmianą przyjętą Uchwałą Nr XXXVI/249/17 z dnia 14 listopada 2017 r. Wśród planowanych przedsięwzięć znalazł się „Projekt 2.7. Spacer szlakiem wąskotorówki” do realizacji przez Gminę Czarna Białostocka i Nadleśnictwo Czarna Białostocka w latach 2018-2023. Zadanie polegać ma na zagospodarowaniu terenu po dawnej kolejce wąskotorowej przebiegającej przez centrum Czarnej Białostockiej – budową ciągu pieszego, oświetlenie, zielen, tablice informacyjne o historii działalności kolejki w gminie.

DZIAŁ IX.

Charakterystyka i ocena stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy

Na terenie gminy Czarna Białostocka do rejestru zabytków nieruchomych wpisane są dwa obiekty: kościół par. p.w. MB Anielskiej w Czarnej Wsi Kościelnej oraz część torowiska kolejki wąskotorowej w Czarnej Białostockiej.

Parafia w Czarnej Wsi (wówczas taką nazwę nosiła miejscowość) została erygowana w 1912 r., a rok później władze carskie wydały pozwolenie na wybudowanie kościoła, o które lokalna społeczność zabiegała od 1908 r. Pierwszym proboszczem w Czarnej Wsi został w grudniu 1911 r. ks. Edward Szapel, który dotychczas prowadził nabożeństwa w tymczasowej kaplicy. On też zajął się sprawami związanymi z budową i z jego inicjatywy założono cegielnię produkującą materiały specjalnie na budowę świątyni, której projekt wykonał inż. Ławronkow, a niewielkie zmiany naniósł H. Luft z Warszawy. Prace budowlane rozpoczęto 1 kwietnia 1913 r. Nadzór techniczny nad całością przedsięwzięcia sprawował inż. Marian Beer. Wkrótce, z uwagi na działania wojenne, prace zostały wstrzymane. Wznowiono je dopiero w maju 1919 r., a już 27 listopada 1921 r. świątynia została poświęcona przez ks. A. Songajłę. W tym też roku miejscowość zaczęto określać mianem Czarnej Wsi Kościelnej.

Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Anielskiej usytuowany we wschodniej części wsi na niewielkim wzniesieniu, na terenie cmentarza kościelnego z zachowanym nagrobkiem ks. Szapela. Świątynia zbudowana w stylu neogotyckim, reprezentuje typ tzw. wiejskich katedr, jakie powstawały na terenie zaboru rosyjskiego, orientowana, murowana z czerwonej cegły licowanej na zaprawie wapienno-piaskowej, na cokole z ciosów kamiennych, wewnątrz tynkowana, malowana, polichromowana. Budowla dwuwieżowa, trójnawowa, która w rzucie przyjmuje plan krzyża łacińskiego. Masywny, podłużny korpus nawowy przykrywa dwuspadowy dach. Fasadą symetryczną, trójosiową, z czterokondygnacyjnymi wieżami wkomponowanymi po bokach. Na jej osi środkowej znajduje się portal główny, zamknięty ostrołukowo i nakryty daszkiem dwuspadowym zwieńczonym krzyżem, rozeta oraz zwieńczenie w postaci flankowanego szczytu. Od zachodu znajduje się niższe i węższe od korpusu prezbiterium, zamknięte trójbocznie, ujęte po bokach dwiema kwadratowymi zakrystiami. Zakrystia północna z niewielkim przedsionkiem z wejściem od zachodu.

Bryła rozczłonkowana, prostopadłościenna, jednokondygnacyjna, od wschodu poprzedzona dwiema czterokondygnacyjnymi, kwadratowymi do poziomu kalenicy wieżami, wyżej ośmiobocznymi, nakrytymi wyniosłymi ośmiopłaciowymi dachami ostrosłupowymi, otoczonymi u podstawy wieńcem trójkątnych szczyków; nad nawami dach dwuspadowy, nad transeptem niższy wnikający w dach nad nawami, nad skrzyżowaniem naw i transeptu sygnaturka nakryta ostrosłupowym dachem ośmiopłaciowym, nad prezbiterium dach pięciopłaciowy, nad zakrystiami daszki dwuspadowe. Korpus nawowy, prezbiterium oraz zakrystie rozczłonkowane są uskokowymi szkarpami, między którymi umieszczono okna.

We wnętrzu nieco wyższa od bocznych nawa główna krzyżuje się z wydzielonym przestrzennie transeptem. Otwiera się na boki ostrołukowymi arkadami. Krzyżowo-żebrowe sklepienia na gurtach podtrzymywane są przez kwadratowe filary. Sklepienie prezbiterium przybiera formę efektownej dekoracji o gwiazdzystym układzie żeber.

W latach 90. XX w. podczas remontu kościoła wymieniono pierwotną dachówkę ceramiczną na blachę. W 2019 r. wykonano remont cokołu i ceglanej elewacji frontowej.

Torowisko kolejki leśnej wąskotorowej Czarna Białostocka - Waliły na odcinku Czarna Białostocka - Kopna Góra, o prześwicie toru 600 mm, dł. 20 km, z okresu I wojny światowej. Zbudowana w latach 1915-1918 przez Niemców, jako gospodarcza linia do transportu drewna pozyskiwanego z Puszczy Knyszyńskiej.

W Czarnej Wsi Niemcy pobudowali zespół tartaków i zaplecze techniczne kolei wąskotorowej, a także pierwsze odcinki torowisk. Pierwotne odcinki torowisk liczyły 158 km. Rozchodziły się w trzech kierunkach:

- zachodni z rozgałęzieniem do Kruszyna i Katarynki,
- północny - do Romanówki,
- wschodni - do Walił z odgałęzieniem do Supraśla – główna linia.

Po wojnie, w latach 70. XX w. ruch został prawie całkowicie wstrzymany, a tory zaczęto rozbierać. W 1993 r. kolejka została zamknięta z zamiarem całkowitej likwidacji, a dzięki wpisaniu do rejestru zabytków został uratowany ostatni zachowany fragment kolejki między Czarną Białostocką a Kopną Górą. Torowisko ma znaczenie krajobrazowe, historyczne i techniczne. Jest zapleczem wpisanych do rejestru zabytków trzech parowozów wąskotorowych o symbolach: Tx 207, Tx 1112, Tx 1114, czteroosiowych, typu HF, które są unikatami na skalę światową. W 2003 r. Fundacja Na Rzecz Leśnych Kolei Wąskotorowych reaktywowała na krótko działalność kolejki na 8 km trasie Czarna Białostocka – Czeremchowa Tryba. Lokalna Grupa Działania „Puszcza Knyszyńska” czyni starania, by wznowić działalność kolejki i wykorzystać ją turystycznie. Obecnie torowisko jest częściowo zdewastowane.

Podlasie, jako kraina geograficzna kształtowana historycznie zróżnicowanymi czynnikami polityczno-gospodarczymi, wyróżnia się na tle Polski w sposób szczególny. Etnograficznie to swoisty region, w którym zachowały się rozliczne elementy kultury ludowej w każdym aspekcie antropologicznym.

Gmina Czarna Białostocka ma w tej charakterystyce znakomity udział. W krajobrazie wsi przeważa architektura drewniana. Praktycznie każda wieś stanowi mały skansen etnograficzny. Drewniane chaty, stodoły, budynki gospodarcze i inwentarskie, przydrożne krzyże. Budownictwo drewnianych domów, ale i całych zagród, datowane jest przeciętnie na drugą połowę XIX i pierwsze dziesięciolecie XX wieku.

Charakterystyczną cechą tej architektury jest często bogate zdobnictwo, zwłaszcza budynków mieszkalnych (dekoracyjne szczyty i naroża, krawędzie dachów zdobione listwami z ornamentami geometryczno-roślinnymi, ganki). Bogato zdobione domy wraz z towarzyszącą zabudową gospodarczą szczególnie widoczne są w miejscowościach: Czarna Białostocka, Brzozówka Koronna, Brzozówka Ziemiańska, Czarna Wieś Kościelna, Łapczyn, Przewalanka, Niemczyn.

Unikalnym dziedzictwem, które zapisało się w krajobrazie kulturowym Czarnej Wsi Kościelnej, są wytwory ludowej kultury budowlanej interesujące z racji swej specyfiki materiałowo-konstrukcyjnej, prezentowane przez budownictwo z odpadów dachówkowych. Są to budynki wznoszone głównie w latach 30. XX w., których ściany wykonano z odpadów miejscowej dachówki „esówki” lub skorup garncarskich łączonych zaprawą glinianą. Przykłady takiej specyficznej zabudowy – domy mieszkalne, budynki gospodarcze, piwnice wolnostojące – są charakterystyczne dla tej wsi, która jest znanym ośrodkiem ludowego rzemiosła garncarskiego, funkcjonującego nieprzerwanie od roku 1799 i reprezentowanego przez zmienną liczbę warsztatów bazujących pierwotnie na wyrobie nieszkliwionej czerwonej lub czerwonoszarej dachówki o esowatym profilu, także na garncarstwie użytkowym. Obecnie bazujących głównie na wyrobie naczyń ozdobno-użytkowych, w tym tradycyjnych tak zwanych siwaków. Garncarstwo użytkowe i strycharstwo (wyrób ceramiki budowlanej, zwłaszcza dachówek esówek) jest elementem kulturowej tożsamości Czarnej Wsi Kościelnej i stanowi część jej historii.

W krajobrazie kulturowym gminy widoczne są również małe obiekty kultowe – kapliczki, w tym z Nepomukami w Brzozówce Koronnej i Jeziorzyskach oraz krzyże przydrożne, mocno splecione z tutejszą kulturą i obyczajowością, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej.

Przestrzeń architektoniczna kształtuje i determinuje w pewien sposób lokalne społeczności wioskowe do podtrzymywania zwyczajów, które gdzie indziej przestały już funkcjonować. Przy czym nie stanowią one specjalnego dysonansu w zderzeniu ze współczesną kulturą. Mimo postępującej jednak dezintegracji kulturowej w zakresie sposobów działań, budownictwo drewniane trzyma się dobrze. Dotyczy to jednak budynków zamieszkałych, użytkowanych. Obserwuje się tendencje do utrzymania substancji drewnianej poprzez konserwacje starych zabudowań, a także budowy nowych obiektów w nawiązaniu do historycznych trendów. Niestety, często nieuregulowane sprawy własnościowe i niewielka możliwość wykorzystania starych budynków do nowoczesnej produkcji powoduje opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów i ich rozbiórkę.

W obecnym czasie potrzeba dostosowania otoczenia do współczesnych wymogów i zrównoważonego kształtowania przestrzeni jest niezwykle złożonym wyzwaniem, wymagającym od gminy poszukiwania konkretnych rozwiązań w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkujących rozwój społeczny i gospodarczy.

DZIAŁ X.

Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie

Gmina Czarna Białostocka nie posiada planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gminy, będącego prawem miejscowym. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie gminy nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwolenia na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary, powódzie, wichury, które zwłaszcza w sytuacji złego zabezpieczenia zabytku mogą doprowadzić do fizycznej destrukcji obiektu.

Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne zaniedbywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów, zwłaszcza obiektów znajdujących się w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne lub rewitalizacyjne. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym przekształceniom negatywnie wpływającym na autentyczność obiektu i posiadane wartości. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów, np. zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej, zmiany pokrycia dachu, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Ingerencje mogą dotyczyć również bryły budynku, np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp.

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (zespoły budowlane, układy ruralistyczne) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji, m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymieniał również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami”.

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi. Często realne potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczone. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

DZIAŁ XI.

Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Rozdział 1.

Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta (burmistrza) gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22, ust. 5 cyt. ustawy w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gmina Czarna Białostocka wykonała w 2016 r. karty adresowe gminnej ewidencji zabytków nieruchomych zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Gminna ewidencja zabytków nieruchomych będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomych obiektów, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe – w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomych o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Zgodnie z w/w Rozporządzeniem, do końca 2025 r. zostanie wykonana gminna ewidencja zabytków archeologicznych, obejmująca karty stanowisk archeologicznych. Ewidencja ta będzie uzupełniana i weryfikowana poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Rozdział 2.

Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach prowadzonych przez gminę,
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,
- wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- udostępnienie „Programu opieki nad zabytkami gminy Czarna Białostocka na lata 2022-2025” oraz sprawozdań z jego realizacji na stronie internetowej Urzędu Miejskiego,
- uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych poprzez zawieranie umów cywilnoprawnych, w których będą określone warunki współpracy z właścicielami zabytków w celu wyeliminowania sytuacji konfliktowych związanych z wykorzystywaniem tych zabytków.
- opracowanie systemu informacji wizualnej w postaci ujednoliconych tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu,
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- organizacja i udział w imprezach – koncertach, targach, festynach historycznych – promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,
- organizacja i wsparcie konkursów oraz wystaw związanych z dziedzictwem kulturowym,
- popularyzacja dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych na terenie gminy,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny,
- propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami, współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków.

Rozdział 3.

Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowania obiektów zabytkowych (prezentacja na stronie internetowej Gminy obiektów nieużytkowanych wraz z informacją na temat źródeł finansowania i preferencji finansowych),
- określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków nie będących własnością Gminy Czarna Białostocka,

- planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach nie będących własnością Gminy Czarna Białostocka,
- stworzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli obiektów zabytkowych, np. zwolnienia z podatku od nieruchomości warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,
- zachęcanie prywatnych właścicieli do uporządkowania przestrzeni ogrodowej wokół zabytkowych budynków,
- kontynuacja działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni miejskiej i wiejskiej (nowe nawierzchnie, kompozycje roślinne, nowe nasadzenia drzew i krzewów, ławki, oświetlenie),
- opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie dla obszarów najcenniejszych ze względu na zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Rozdział 4.

Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać dla tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych, organizacji festynów itp.

Do działań z zakresu opieki nad zabytkami należy również wytyczanie i utrzymywanie szlaków turystycznych, które stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Elementy dziedzictwa kulturowego osadzone w naturalnym otoczeniu stają się coraz istotniejszą składową oferty turystycznej. Obiekty dziedzictwa podnoszą przede wszystkim atrakcyjność turystyczną i zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o przyjezdnych. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, kajakowych, nordic walking, itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które przebiega, bowiem w świecie współczesnej cywilizacji i wysokiej techniki poszukujemy naturalnej przyrody, bogactwa lasów, kryształowego powietrza i czystej wody. W pełnym napięciu życia poszukujemy „miłych wspomnień z dzieciństwa”, ojczyzniego krajobrazu, w którym odnajdujemy harmonię pól, a w nich, wiejskie dwory, kościoły, chałupy, wiejskie przydrożne kapliczki. Jednocześnie pobyt na wsi uczy szacunku do przyrody i dbania o nią, pokazuje jak ważna jest bioróżnorodność i zachowanie krajobrazu przyrodniczego. Również powrót do korzeni, poznanie dziedzictwa przodków staje się jedną z potrzeb, która może być zrealizowana także dzięki turystyce i jej części składowych.

Walory przyrodniczo-krajobrazowe gminy Czarna Białostocka, ze szczególnie cennymi terenami objętymi ochroną krajobrazu, rezerwaty przyrody, bogata flora i fauna, mikroklimat, usytuowanie przy ważnych szlakach komunikacyjnych, ciekawie zagospodarowany turystyczno-rekreacyjnie zalew „Czapielówka”, tradycje myśliwskie, funkcjonowanie Ośrodka Edukacji Leśnej „Stara Wyłuszcarnia” im. Leśników Puszczy Knyszyńskiej z zabytkową wyłuszcarnią nasion z 1934 r. i Centrum Rękodzieła ludowego w Niemczynie, charakterystyczne dla tego terenu budownictwo drewniane, liczne warsztaty rękodzieła ludowego, Międzynarodowe Plenery Ceramiki Siwej, Pikniki Etnograficzne, dziedzictwo niematerialne wielu kultur, pielęgnowany folklor, kuchnia regionalna, cykliczne imprezy, liczne szlaki turystyczne promujące dziedzictwo kulturowe, stanowią o jej znacznej atrakcyjności turystycznej.

Tutaj, z dala od zgiełku modnych wypoczynkowych miejscowości, można przeżyć przygodę podróżnika wędrującego w głąb przeszłości i odkrywającego historyczne dziedzictwo. Zrealizować się tu mogą pasje poznawcze historyków, pasjonatów, turystów, dla których miejscowość, jej historia, lokalny koloryt tworzony przez miejscowe społeczności, jest czymś ważnym.

Gmina jest też integralnie powiązana z gminami sąsiednimi. Ma to ogromne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania tak gospodarki, jak i wszelkich przejawów społecznej aktywności mieszkańców gminy, a współpraca w ramach Lokalnej Grupy Działania „Puszcza Knyszyńska” przynosi wymierne korzyści - współfinansując m.in. promocję dziedzictwa kulturowego oraz rozwój przedsiębiorczości, zagospodarowanie przestrzeni publicznej – „Rynku” – w Czarnej Białostockiej, remont zabytkowego kościoła, itp.

Przez teren gminy przebiegają szlaki turystyczne, stanowiące formę związku między gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Szlaki te, tworzące system o dużym ładunku

dydaktycznym, wiodą do najciekawszych pod względem historycznym i przyrodniczym miejscowości, z uwzględnieniem obiektów zabytkowych wymienionych w poprzednich rozdziałach, np.:

- 1) *SZLAK RĘKODZIEŁA LUDOWEGO PODLASIA*, autokarowy, dł. 50 km, utworzony w celu ochrony i udostępnienia odwiedzającym ośrodków twórczości tradycyjnej: kowalstwa, garncarstwa, łyżkarstwa, tkactwa oraz rzeźbiarstwa. Trasa prowadzi przez pracownie garncarskie i kuźnię w Czarnej Wsi Kościelnej, warsztat tradycyjnego wyrobu drewnianych łyżek w Zamczysku, izby unikatowego tkactwa dwuosnowowego w Lipsku nad Biebrzą, Janowie i okolicznych wsiach: Wasilówce i Nowokolnie, pracownię rzeźbiarza ludowego w Sokółce oraz warsztaty pisankarskie i plastyki obrzędowej.

Piesze szlaki turystyczne to:

- „*KRESOWE WĘDRÓWKI*”, szlak pieszy, który łączy dwa krańce puszczy wschodni i zachodni, umożliwia kilkudniową wycieczkę po obszarze Puszczy Knyszyńskiej i jej okolicach, dobre poznanie zróżnicowania przyrodniczego i kulturowego; miejscowości: Tykocin – Góra – Krypno – Knyszyn – Ponikla – Kopisk – rezerwat Krzemianka – Karczmisko – Czarna Wieś Kościelna – zalew Czapielówka – Czarna Białostocka – rezerwat Budzisk – rezerwat Międzyrzecze – Kopna Góra – Podłaźnie – Lipowy Most – rezerwat Góra Piszczana – rezerwat Chomontowszczyzna – Waliły Stacja – Gródek – Pieńki – Zakopce – Michałowo – Kazimierowo – Hieronimowo – Nowa Wola – Lewsze – Kuchmy – Ciwoniuki – Juskowy Gród – Rybaki – Bondary – Siemianówka – Narewka.
- „*DAWNEGO POGRANICZA*”- żółty, dł. 50 km: Knyszyn - Ponikla - Brzozówka - Wojtachy - granica gminy - Brzozówka Ziemiańska - Łapczyn - Zamczysk - Niemczyn - Wilcza Jama - granica gminy - Stara Rozedranka – Sokółka, który biegnie granicą dawnego Królestwa Polskiego i Księstwa Litewskiego przez malowniczo położone osady. Wzdłuż drogi znajduje się dużo kapliczek i przydrożnych krzyży.
- „*KRÓLOWEJ BONY*”- niebieski, dł. 75,5 km: Tykocin - Góra - Krypno - Knyszyn - Ponikla - Kopisk - granica gminy - Karczmisko - Czarna Wieś Kościelna - zalew Czapielówka - Czarna Białostocka - Buksztel - rezerwat Budzisk - granica gminy - Dworzysk - rezerwat Międzyrzecze - Woronicze - Kopna Góra. Prowadzi przez miejscowości związane z królem Zygmuntem Augustem i królową Boną.
- „*IM. WITOLDA SŁAWIŃSKIEGO*”- zielony, dł. 23 km: Czarna Białostocka - zalew Czapielówka - Czarna Wieś Kościelna - Klimki - Wólka Ratowiecka - Ratowiec - granica gminy - Czarny Blok - Wólka Przedmieście Katrynka - góry Leńce – Jurowce. Przebiega przez miejscowości dwóch gmin: Wasilków i Czarna Białostocka, obok Muzeum Wsi Białostockiej.
- „*PUSZCZAŃSKI*”- czerwony, dł. 30 km: Czarna Białostocka - rez. Jesionowe Góry - Wilcza Jama - gaj. Jesienicha - granica gminy - Lebiedzin - Kumiałka - Wasilówka - Marchelówka – Janów. Szlak prowadzi głównie drogami leśnymi, m.in. przez rezerwat "Jesionowe Góry". Na trasie pomiędzy Czarną Białostocką i Janowem można odwiedzić miejscowości, w których zachowały się warsztaty twórców ludowych na szlaku Rękodzieła Ludowego.
- „*SUPRAŚKI*” - żółty, dł. 16 km: Czarna Białostocka - Buksztel - gaj. Czumażówka - granica gminy - Ożynnik - Podsupraśl – Supraśl. Na trasie znajduje się leśna kolejka wąskotorowa z okresu I wojny, prowadzi atrakcyjnymi terenami leśnymi wśród wzgórz morenowych, przechodzi obok rezerwatu „Jałówka”.

Szlaki rowerowe:

- „*Z PUSZCZY KNYSZYŃSKIEJ DO DOLINY BIEBRZY*” – niebieski, dł. 250 km, wiedzie przez: Białystok – Supraśl – Czarna Białostocka – Czarna Wieś Kościelna – Niemczyn – Janów – Korycin – Suchowola – Goniądz – Osowiec Twierdza. Przebiega obok rezerwatu Budzisk, Wzgórz Świętojańskich i licznych zabytków architektury. Na trasie warsztaty twórców ze Szlaku Rękodzieła Ludowego Podlasia.
- *KRESOWE WĘDRÓWKI* – zielony, dł. 149,5 km: Krynki – Kruszyniany – Kopna Góra – Podsupraśl – Czarna Białostocka – Czarna Wieś Kościelna – Wasilków – Ogrodniczki – Królowy Most – Downiewo. Pokazuje wielokulturowość Podlasia z drewnianymi meczetami, mizarami, cerkiewiami, kościołami, licznymi krzyżami i kapliczkami oraz terenami cennymi przyrodniczo.
- *KRESOWE WĘDRÓWKI* – pomarańczowy, dł. 119,7 km: Folwarki Tylwickie – Sokole – Lipowy Most – Kopna Góra – Podsupraśl – Ożynnik – Ruda Rzeczek – Wólka Ratowiecka – Ratowiec – Czarny Blok – Letniki – Krynice.

- **NIEBIESKI**, (Białystok – Czarna Białostocka), dł. 52 km. Wiedzie przez Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej: rezerwat „Budzisk” – Buksztel – Czarna Białostocka – zalew Czapielówka – Czarna Wieś Kościelna – Łączyn – Zamczysk – Niemczyn – Rudawka – Kumiałka – Janów.
- **CZERWONY**, (Czarna Białostocka – Janów), dł. 40 km, biegnący skrajem Puszczy Knyszyńskiej oraz przez wsie, w których znajdują się warsztaty twórców ludowych (kował, garncarz, łyżkarz) oraz liczne przydrożne kapliczki i krzyże.
- **ŚCIEŻKA DYDAKTYCZNA** wytyczona w Czarnej Białostockiej, przy nowoczesnej Wyłuszcarni Nasion Drzew Iglastych, prezentuje wybrane zagadnienia z zakresu gospodarki leśnej. Na poszczególnych przystankach można zapoznać się głównie z zagadnieniami dotyczącymi hodowli i ochrony lasu, przyjrzeć się pracy leśnika w poszczególnych porach roku i poznać ciekawy świat zwierząt występujących w Puszczy Knyszyńskiej. Wyznaczona została przez leśników.
- **"SZLAKIEM POWSTANIA STYCZNIOWEGO"**, ścieżka przeznaczona jest dla turystyki pieszej i rowerowej, dł. 71 km, przypomina o XIX-wiecznym zrywie niepodległościowym. Na trasie znajdują się pola bitew, powstańcze mogiły, pomniki oraz cmentarz wojenny żołnierzy poległych w 1831 roku pod Sokołdą, ekspozycja historii Puszczy Knyszyńskiej oraz Leśna Galeria Rzeźby poświęcona Powstańcom 1863 roku. Urozmaicają ją liczne kapliczki na tzw. świętych sosnach, a jego dodatkowym atutem są rezerваты przyrody - Międzyrzecze i Góra Pieszczana. Wyznaczona została przez leśników.
- **SZLAK KONNY**, wytyczony na obszarze nadleśnictwa Czarna Białostocka, przez tereny Puszczy Knyszyńskiej, (jeden z trzech znakowanych w woj. podlaskim) o dł. całkowitej 119,7km. Biegnie od wsi Studzianki, przez Rudą Rzeczkę do Wólki Ratowieckiej.
- **SZLAK KAJAKOWY** na rzece Sokołda, który wiedzie aż do jej ujścia do rzeki Supraśl niedaleko wsi Zasady (Nadleśnictwo Supraśl).

Istniejąca sieć szlaków turystycznych nie wyczerpuje możliwości wytyczenia kolejnych szlaków, ścieżek dydaktycznych czy punktów obserwacji ornitologicznych. Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt turystyki np. tematyczny szlak obejmujący wszelkie produkty regionalne związane z gastronomią. Z uwagi na charakterystyczne w krajobrazie kulturowym Czarnej Wsi Kościelnej wyróżniki - budownictwo z odpadów dachówkowych, wskazane byłoby utworzenie specjalnego szlaku lub ścieżki dydaktycznej z tablicami informacyjnymi na szlaku, jako źródła wiedzy związanej z tą unikalną zabudową wsi. Tereny cenne przyrodniczo czy wokół zalewu Czapielówka zachęcają do wytyczenia tras nordic walking, narciarstwa biegowego czy ścieżki dydaktycznej, jako źródła wiedzy związanej z występującymi tutaj okazami flory i fauny, zaprezentowanymi np. na fotogramach, ewentualnie punktów obserwacji ornitologicznych, jako dobry przykład realizacji idei tzw. birdwatchingu i turystyki fotograficznej, walkingtours – spacerowe wycieczki piesze indywidualne i zorganizowane, wildlifewatching – podglądanie świata przyrody.

Gmina mogłaby także wykorzystać współczesną formę odkrywania i popularyzowania dziedzictwa kulturowego, jaką jest questing, czyli zwiedzanie z elementami gier terenowych, wyprawami odkrywców, warsztatami edukacji regionalnej i aktywnego wypoczynku. Ta atrakcyjna forma zwiedzania, niewymagająca inwestycji infrastrukturalnych – trasa zwiedzania nieoznaczona w terenie - łączy we współczesnej turystyce rozrywkę, zabawę z edukacją, emocje. Tematyka szlaków questingowych dotyczy lokalnego dziedzictwa kulturowego, obiektów i miejsc mniej znanych, jednak z unikatową historią, co jest szansą dla małych miejscowości, np. Brzozówki Ziemiańskiej z jej religijnymi obrzędami i przydomowymi krzyżami wotywnymi. Questing pozwala odkryć na nowo miejsca związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym, zaktywizować lokalną społeczność począwszy od młodzieży szkolnej po seniorów, a także promować miejscowość, np. uwzględniając fakt urodzenia znanych ludzi czy też osób współcześnie zasłużonych dla gminy, itd.

To tylko niektóre z możliwości wypromowania tych terenów, które pozwoliłyby wzbogacić ofertę poznawczą walorów przyrodniczo – krajobrazowo - historycznych gminy, gdyż jej perspektywy rozwojowe wiążą się również z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów zabytkowych.

Agroturystyka – to forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym. W Polsce rozwija się niezwykle

dynamicznie ten rodzaj turystyki wiejskiej, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej, a obiekty kultury materialnej wsi, do niedawna tracone bezpowrotnie, dzisiaj odżywają na nowo. Starym domom, karczmom, kuźniom, często będącym przykładem unikatowej sztuki budowlanej, nadaje się nowe przeznaczenie – służą turystom.

Rozwój na terenie gminy agroturystyki, dla której wręcz znakomite warunki posiadają niektóre gospodarstwa rolne, a jej realizację znajdziemy np. w miejscowościach: Brzozówka Koronna, Czarna Białostocka, Czarna Wieś Kościelna, Karczmisko, Łapczyn czy Złota Wieś - to oczywisty atut, również zachęta do korzystania z niewątpliwych uroków poszczególnych zakątków gminy. Rozwój tej działalności pozarolniczej w gospodarstwach wiejskich może przyczynić się w znaczący sposób do zachowania pozostałości dawnych narzędzi gospodarczych, kuchennych, dawnych strojów, jako znacznika gospodarstwa agroturystycznego, formy wystroju, a zarazem propagowania historycznych tradycji regionu.

Przy pomocy organizacji pozarządowych i LGD „Puszcza Knyszyńska”, w porozumieniu z właścicielami nieruchomości i konserwatorem zabytków, wskazane byłoby wykonanie tablic informacyjnych z opisami i umieszczenie ich przy najcenniejszych obiektach zabytkowych w gminie.

Ważnym przedsięwzięciem jest podjęcie Uchwały Nr XXXVI/324/22 Rady Miejskiej w Czarnej Białostockiej z dnia 31 marca 2022 r. na mocy której, Gmina Czarna Białostocka postanawia podjąć współpracę z Gminą Supraśl, Skarbem Państwa – Państwowym Gospodarstwem Leśnym Lasy Państwowe Nadleśnictwo Czarna Białostocka oraz Skarbem Państwa – Państwowym Gospodarstwem Leśnym Lasy Państwowe Nadleśnictwo Supraśl polegającą na rozpoczęciu działań, które mają prowadzić do realizacji wspólnych zadań z zakresu promocji i rozwoju turystycznego obszaru Puszczy Knyszyńskiej oraz Gmin Supraśl i Czarna Białostocka, w szczególności:

- 1) przygotowaniu i realizacji zintegrowanego produktu turystycznego („reaktywacja kolejki wąskotorowej na trasie Buksztel – Kopna Góra”), opartego na walorach kulturowych i przyrodniczych Puszczy Knyszyńskiej;
- 2) rozwoju turystyki aktywnej, bazy turystycznej, rekreacyjnej, sportowej i edukacyjnej;
- 3) opracowaniu kosztorysu i inwentaryzacji torowiska leśnej kolejki wąskotorowej;
- 4) opracowaniu projektu zagospodarowania turystycznego na całej trasie funkcjonowania kolejki.

Rozdział 5.

Podjęmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. garncarstwo, rymarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, introligatorstwo; zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy o szkoleniach organizowanych przez ochotnicze hufce pracy, udział młodzieży w warsztatach etnograficznych organizowanych m.in. przez skanseny i urzędy pracy w ramach projektu „Ginące zawody pomysłom na przyszłość”,
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”.

DZIAŁ XII.

Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądanych zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Czarna Białostocka wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,

- dokumenty wydane przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Miejskiej (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Miejskiej,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Miejskiego w Czarnej Białostockiej zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami,
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

DZIAŁ XIII.

Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt/burmistrz gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność gminy,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,

- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- liczba utworzonych miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

DZIAŁ XIV.

Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

System finansowania zabytków został określony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71–83a), jej podstawowym wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do ochrony zabytków odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast opieka nad zabytkami polegająca na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym należy do właścicieli i użytkowników zabytków. Tak więc to na właścicielu spoczywa obowiązek właściwego zabezpieczenia i utrzymania obiektu zabytkowego oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.

Biorąc pod uwagę specyfikę prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach, finansowanie opieki nad zabytkami zostało wpisane w ogólny system finansów publicznych. Dzięki temu właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem” może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej z budżetu państwa. Dodatkowo w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacje przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być udzielane przez organy stanowiące gmin, powiatów lub samorządów województw.

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Do najważniejszych zapisów należy określenie, na jakie prace można uzyskać wsparcie finansowe. I tak dotacja może obejmować nakłady konieczne na (art. 77):

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wewnątrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;

- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

1. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83a). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów.

Witryna internetowa: <https://www.gov.pl/web/kultura>

2. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Witryna internetowa: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

3. Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Podlaski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Witryna internetowa: <http://www.wuoz.bialystok.pl>

3. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego

Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Podlaskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Z budżetu Województwa Podlaskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace lub roboty przy zabytku dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe. Dotacja może zostać udzielona do 70% ogółu nakładów na prace lub roboty. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub gdy wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a także w sytuacji, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac lub robót, może być udzielona dotacja do 100% nakładów.

Witryna internetowa: <http://www.wrotapodlasia.pl>

4. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Białymstoku

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające m.in. na: pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów, usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia, zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia, wykonaniu trawników, czyszczeniu lub modernizacji zbiorników wodnych i cieków.

Witryna internetowa: <http://www.wfosigw.bialystok.pl>

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą liczyć na finansowanie z funduszy europejskich, m.in. z planowanych na lata 2021-2027, *Programu Infrastruktura i Środowisko*, *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego* oraz *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich*.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.